

Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi

Denetim No.

12436

Tasnif No.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

KUŞEYRÎ VE "LETÂİFU'L-İŞARÂT" İSİMLİ TEFSİRİ

Doç. Dr. Abdülbaki TURAN (*)

Abdulkerim ibn Hevâzin ibn Abdî'l-Melik ibn Talha en-Neysâburî büyük alim ve ünlü bir mutasavvıftır. Vaktiyle Horasan bölgesine göç edip yerleşen Arap kabilelerinden Kuşayr b. Kâ'b kabilesine mensuptur. Kuşeyrî, 376 (986) yılı Rabiülevvel ayında "ÜSTÜVÂ" nahiyesinde doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybedince, Sülem kabilesine mensub olan dayısı Ukayl es-Sülemî'nin ihtimamında büyümüştür. Arap dili ve edebiyatını Ebu'l-Kasım el-Yemani'den öğrenen ve bilâhare Neysâbur'a geçen Kuşeyrî, Ebu Ali Hüsayn ed-Dakkak'ın (v. 406/1015) sohbetinde bulunmuş ve ondan tasavvuf ilmini almıştır. Fıkıhı Ebu Bekr Muhammed ibn et-Tusî'den (v. 420/1029), Kelâm ilmi ile Fıkıh Usûlünü Ebu Bekr ibni Furak el-İsbahânî'den (v. 406/1015), onun vefatı üzerine Ebu İshak el-İsferâinî'den (v. 418/1027) tahsil etmiştir.

Kuşeyrî, Kelâmda ibni Furak ile İsferâinî'nin metodunu birleştirmiş ve Kadî Ebu Bekr Muhammed ibn et-Tayyib el-Bakillânî'nin (v. 403/1013) eserlerinden de faydalanmak suretiyle kendi metodunu ortaya koymuştur.

Gerek zühd ve gerekse İslâmî ilimler bakımından yaşadığı çağda Horasan'ın en seçkin şahsiyeti olan Kuşeyrî, "ZEYNÜ'L-İSLÂM" ünvanı ile şöhret bulmuştur.

Eş'ariyye ekolüne son derece bağlı olan ve bid'atçılara asla müsamaha göstermeyen Kuşeyrî, 16 Rabiülâhır 465 yılı Pazar günü güneş henüz doğmadan 89 yaşında iken vefat etmiştir (1).

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

- (1) Kuşeyrî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında fazla bilgi için bkz. Abdül-Hayy ibnu'l-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbari men zeheb, Beyrut, tarihsiz, III, 320; İbni Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihaye fi't-Tarih, Mektebetu'n-Nasr, Riyâd, 1386/1966, XII, 107; Abdül-Vahhab ibn Takıyyu'd-Din es-Sübki, Tabakatu's-Safl'iyeti'l-Kubrâ, Mısır, 1324/1908, III, 245 - 248; İbni Hallikan, Vefeyatu'l-A'yan, Daru's-Sakafe, Beyrut, tarihsiz, III, 205 - 206; İbnu Asakir, Tebyinu Kezibi'l-Müfteri, Dimaşk, 1346/1927, s. 271; el-Kiftî, İnbahu'r-Ruvat 'Alâ Enbain'Nuhat, Kahire, 1950 - 55, II, 193;

Kuşeyri ehl-i sünnet akidesi dışına taşan bazı mutasavvıflara çatıyor, özellikle rafizilerle mu'tezileye karşı va'azlarıyla ve eserleriyle mücadele ediyordu. Onun bu hareketi başına dertler açtı :

İlk Selçuklu hükümdârı Tuğrul bey (455/1063)in veziri olan 'Amidu'l-Melik İakabiyle anılan Ebu Nasr Muhammed İbn Mansur el-Kundurî Mu'tezili-Şii idi. Eş'arilere karşı kin besliyordu. Sapıklara karşı tedbir alması için Tuğrul bey tarafından kabul edilen Kundurî, Eş'arileri de sapıklar arasına kattı. Hatta bir zaman Cuma hutbelerinde Eş'arilere sövüldü, ders vermeleri, va'az etmeleri yasak edildi. Kundurî, kendisine rakib saydığı büyük şöhet sahibi Ebu Sehl İbn Muvaffak, İmamü'l-Haremeyn, Kuşeyri ve el-Fürâtî'nin hapsedilmelerine fermân aldı.

İmamü'l-Haremeyn, vaziyeti önceden sezdiği için gizlendi. Kuşeyri ile Fürâtî yakalanıp hapsedildiler. Ebu Sehl Neysaburda bulunmadığından yakalanamadı. Ve Buharz civarında topladığı adamlarla Fürâtî ile Kuşeyri'yi kurtardı ise de; kendisi hapsedildi.

Olaydan sağlam olarak kurtulan Kuşeyri, İmamü'l-Haremeyn 'Ebu'l-Ma'alî el-Cüveynî ve dört yüz kadar tanınmış ilim adamı hacca gitti. Bu kargaşalıktan ötürü ülkelerini terketmek zorunda kalan bu alimler topluluğu Hanefî ve Şafi'î kadılarından oluştuğu için 'bu yıl yapılan Hacca SE-NETÜ'L-KUDAT (kadılar yılı) adı verildi.

Tuğrul bey'in ölümü (455/1063) ve tahta çıkan Alparslan'ın, Kundurî'yi öldürmesi üzerine (456/1064) Neysabur'a dönen Kuşeyri, hayatının son yıllarını arasına ailesiyle Tus'a gidip gelerek refah içinde geçirdi.

İbni Tağriberdi (Tanrıverdi), en-Nucumu'z-Zahire Fi Müluki Mısır ve'l-Kahire, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1351/1932, V, 91; ez-Zehabi, el-İber, Tahkik: Dr. Salâh el-Muncid, Fuad Seyyid, Küveyt, 1380/1960, III, 259; İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, Haydarâbâd, 1257/1841, VIII, 80; el-Hansari, Ravdatü'l-Cennât fi ahvali'l-'Ulemai ve's-Sadât, Haydarâbâd, 1344/-925, s. 444; Montgomeriy Watt, Islamic Surveys, Süleyman Ateş tercemesi, Ankara, 1968, s. 103; es-Suyuti, Tabakatu'l-Müfessirin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, s. 61 - 63; ed-Davudi, Tabakatu'l-Müfessirin, Kahire, 1392/1972, I, 338 - 346; Seyyid Mahmud Ebu'l-Fayd el-Menufi, Cemheretu'l-Evliya ve 'Alamu ehli't-Tasavvuf, Matba'atu'l-Medenî, Kahire, 1387/1967, II, 148; Hayru'd-Din ez-Zirikli, el-'Alâm, Beyrut, 1390/1970, IV, 180; Ahmed Rif'at efendi, Luğat-ı Tarihiyye ve coğrafiyye, İstanbul, 1299/1881, I, 338 - 346; İsmail Başâ Bağdâdî, Hediyyetu'l-'Arifin, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, I, 607; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunun, Milli Eğitim Basım evi, İstanbul, 1971; I, 520, II, 1551; Brockelmann, GAL, I, 556; S. I, 770; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tafsir Tarihi, Bilmen Yayinevi, İstanbul, 1973, I, 421 - 425; Kasım Küfrevî, Kuşeyri, Hayatı, Tasavvuf ve zikir telâkkileri, İstanbul Üniversitesi, Kütüphanesi, Tez No. 961, s. 3 - 8; Prof. Dr. Süleyman Ateş, İşari Tefsir Okulu, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 98 - 99.

Ata binmek, silâh kullanmak gibi hünere de sahip olan Kuşeyri'nin, 23 yıl Hadis okuttuğu, kaynaklarda zikredilmektedir. Altı oğlu vardı ve hepsi de ünlü alimlendendi. "SİYAKU'T-TARİH" isimli eserin sahibi 'Abdu'l-Gafir ibn İsmail, Kuşeyri'nin torunudur (2).

Tasavvufun bir ameli bir de nazari kısmı vardır: Ameli tasavvufta sözden ziyade öz (yaşama) önemlidir. Nazari tasavvuf ise; işin felsefi yönüyle meşgul olmuştur. Bu iki görüşe uygun olarak tasavvufî tefsir doğmuştur :

a) *İşari tefsir* : Yalnız süluk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım anlamlara ve işaretlere göre Kur'an-ı Kerim âyetlerini tefsir etmektir.

Bu tefsir matasavvıf'ın öncel düşüncelerine dayanmaz. bilâkis kalbine gelen ilham ve işaretlere dayanır.

b) *Nazari Tefsir* : Kur'an âyetlerini bir takım nazariyelere, felsefi görüşlere göre tefsir etmektir. Böyle bir tefsir genel olarak Kur'an-ı Kerim asıl amacından uzaklaştırmaktan başka birşey değildir.

Bu iki tefsir çeşidini bir mukayese edelim :

1 — İşari tefsir mutasavvıfın riyazetine dayanır, onun öncel düşüncelerine kesinlikle dayanmaz. Nazari tefsir ise; mutasavvıfın zihnindeki düşüncelere ve görüşlere dayanır.

2 — İşari tefsir yapan bir matasavvıf - Müfessir, verdiği işari mana dışında zahiri mana olmadığını iddia etmez. Bilakis herşeyden önce zihne zahiri mananın geleceğini nasların zahir mana üzerine hamledileceğini, işari mananın da âyette mündemiç bulunduğunu söyler. Nazari tefsir yapan ise; âyetin, kendi verdiği batini manasından ayrı bir mana taşımadığını iddia eder.

Tasavvufî bir tefsirin kabule şayan olabilmesi için bilginler şu şartları ileri sürmüşlerdir :

- 1) İşari mananın, zahir manaya aykırı olmaması,
- 2) Başka bir yerde işari mananın doğruluğuna bir delil bulunması,
- 3) Verilen işari manaya şer'î ve akli bir muârızın bulunmaması,
- 4) İşari mananın, tek mana olduğu hususu ileri sürülmemeli.

Kur'an-ı kerimi başından sonuna kadar tefsir eden bir nazari sufi tef-

siri yoktur. İbnü'l-Arabi'ye nisbet edilen Kâşani tefsirinde, bazı âyetlerin tefsiri üzerinde durulmuştur (3).

Lataif'ul-İşarat'ın tasavvufi tefsirler içindeki Yeri :

Kur'an-ı kerimin tasavvufi tefsirleri azdır. 1908 de basılan Sehl İbn Abdillah et-Tüsteri'nin (v. 283/896) "TEFSİRÜ'L-KUR'ANİ'L-'AZİM" isimli tefsiri ikiyüz sayfayı geçmez az sayıdaki âyetleri tefsir eder. Sülemi (v. 412/1021)'nin "HAKAİKÜ'T-TEFSİR" isimli eseri telif edildiği zaman büyük rahatsızlıklara ve ağır suçlamalara yol açmış, bu tefsirde bid'at ve hurafelerin bulunduğu, Şi'i ve Batınî te'villerin yer aldığı, uydurma hadislerin mevcut olduğu öne sürülmüştü. Vahidi bu tefsirdeki görüşleri küfürle itham ederken, İbnu Salah bu fikri kabul etmiş, Zehebi bu tefsirdeki görüşlerin batınî te'viller olduğunu açıklamış ve İbnu Teymiye ise; Sülemlî'yi yalancılıkla suçlamıştı. Süyuti ise; Tabakatu'l-Müfessirin isimli eserinde Sülemi'nin tefsirini güzel olmayan tefsirlere örnek olarak zikrettiğini açıklamıştır. Kâşani'nin olduğu halde İbnü'l-Arabiye nisbet edilen tefsir ise, işari bir tefsirden ziyade; felsefi bir nitelik taşımaktadır.

Ruzbahan Bakli (v. 606/1209)'nin "ARAYİSU'LBİYÂN" isimli tefsiri ile Necmü'd-Din Dâye (v. 654/1256)'nin "ET-TE'VİLÂTÜ'N-NECMİYYE" isimli tefsirleri ise, Kuşeyri'den sonra yazılmıştır. Dâye, bu tefsirini tamamlamadan vefat edince, 'Alâu'd-Devle es-Simmânî (v. 736/1335) onu tamamlamıştır (4).

Kuşeyri'nin Lataif'ul-İşarat'ı dışındaki işari tefsirler evvelce de zikrettiğimiz gibi, çoğunlukla tenkide uğramış ve bir çok alim tarafından kabule şayan görülmemiştir. Onun için bu tefsirler, gerçek anlamda işari tefsirin güvenilir ve sağlam bir örneğini teşkil etmezler. Lataif ise, gerçekten işari tefsirin en güzel nümunesidir. Kuşeyri bu tefsirinde tasavvufî Şira'atı maharetle uzlaştırmıştır.

Lataif okunurken, tasavvufta yer alan büyük küçük her meselenin Kur'an-ı kerimde bir mesnedinin bulunduğu hemen farkedilir. Özellikle Kur'anda geçen ve tasavvuf ıstılâhı olarak kullanılan zikir, tevekkül, rıza, velî, velâyet, hak, zahir, batın gibi lafızların geçtiği âyetler tefsir edilirken, bu husus bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Lataifte dini prensiplere ve ilmi düşünceye ters düşen bir yoruma raslamak mümkün değildir. Lataif, genel anlamda tasavvufi tefsirlerin en sağlam müdafii, hatta muhtelif çağlarda telif edilmiş olan en güzel tasavvufi bir tefsirdir (5).

- (3) Prof. Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, et-Tefsir ve'l-Müfessirin, III, 4 - 5, 12, 16, 17, 18; Zerkânî, Menahilu'l-İrfan, I, 546, Mısır, 1361.
 (4) Keşfu'z-Zunun, I, 238.
 (5) Dr. İbrahim Besyuni, Lataif', İşaret önsözü, s. 3 - 7.

Kuşeyri'nin kısaca biyografisini arzettikten sonra onun Letâifu'l-İşarât isimli tefsiri üzerinde duralım: Bu tefsirde tamamen fenâfillâh düşüncesi hakimdir. Kuşeyri, hocası Sülemi'nin etkisinde kalmıştır. İkisinin tefsirleri arasındaki bâriz fark, Kuşeyri tefsirinde senedlerin ve şahısların zikredilmemesi, düşüncelerin daha insicamlı bir ifade ile dile getirilmesidir. Ayrıca Sülemi, ahkâma müteallik âyetleri tefsir etmezken, Kuşeyri bu âyetleri de İşari yönden tefsir etmektedir ki bu husus İşari tefsirde bir ilerleme olarak telâkki edilir (6).

Müfessirimiz âyetlerin özetle manalarını verdikten sonra değişik yorumlar üzerinde durur ve bu değişik yorumları "Şöyle denir" formülü ile verirken şahıs ismi zikretmeksizin mutasavvıflar arasında dolaşan anonim manaları sıralar (7). Kanaatımızca Kuşeyri "Şöyle denir" formülü ile genel olarak kendi görüşünü değişik açılardan yansıtmaya çalışmaktadır (8).

Kuşeyri bu tefsirinde içli bir ifade ile Allah sevgisini işlemeye çalışır. Gerçekten bu ifadeler onun çok istidatlı bir hatip olduğunu, büyüü bir ifade yeteneğine sahip bulunduğunu gösterir. Sec'in en güzel örneklerini kullanan Kuşeyri (9), ileride temas edeceğimiz vechiyle, görüşlerini çoğu kez güzel şiirlerle süslemektedir ki bu şiirlerin çoğunu Sülemi tefsirinde görmek mümkündür.

Letâifu'l-İşarât tefsirinde geniş ölçüde tatbiki tevillere raslanır. Yani insan evrene benzetilir, evrendeki olaylar ve varlıklar enfüsî açıdan açıklanır (10). Başka bir ifade ile Kuşeyri, Tefsirinin birçok yerinde gece, gündüz, güneş, ay, dağlar, yağmur, deniz gibi evrendeki olay ve varlıklardan yararlanır ve tasavvuf ilminin inceliklerini bu metodla açıklamaya çalışır (11).

Bu hususla ilgili birkaç örnek verelim :

Örnek 1 - "Allah gökten (buluttan) su (yağmur) indirdi de onunla yer (yüzü)ne, ölümünden sonra can verdi" (12).

Âyetini tefsir eden Kuşeyri, zahiri mana vermeden İşari mana üzerinde durur ve şöyle der: "Allah taâlâ tevfiik suyu ile âbitlerin kalplerine can verdi de onlar vifak yönüne yöneldi. Tahkik suyu ile âriflerin ruhla-

(6) Prof. Dr. Süleyman Ateş, İşari Tefsir Okulu, s. 100 - 101.

(7) Prof. Dr. S. Ateş, a.g.e., s. 100.

(8) Dr. İbrahim Besyuni, Letâifu'l-İşarât, Kahire, 1971, I, 29 (muhakkik'in ön-sözü).

(9) Bkz. Letâifu'l-İşarât, III, 66.

(10) S. Ateş, a.g.e., s. 94.

(11) Bkz. Letâifu'l-İşarât, III, 651 (Dr. İbrahim Besyuni dip notu).

(12) en-Nahl, 65.

rını diriltti de onlar vuslat sevgisi zemininde huzura kavuştular. Ve tecrid suyu ile müvehhidlerin esrârını ihya etti de bu esrâr eserlerin köleliğinden kurtuldu ve ittisal (ilâhî tecelli)nin hakikatleriyle başbaşa kaldı" (13).

Örnek 2 - "Yere, sizi sarsar diye ağır baskılar koydu" (14).

Âyetinin tefsirinde Kuşeyri, zahirî manayı verdikten sonra işari manayı vermeye çalışır ve şöyle der: "Zahire göre REVASÎ dağlardır. Hakikatte ise Revasî (ağır baskılar) "EBDÂL" ve "EVTÂD"tan ibarettir ki onlar mahlukatın yardımcılarıdır" (15).

Örnek 3 - "Yıldızların ışıkları söndüğü zaman, dağlar dağılıp toz haline geldiği zaman..." (16).

Âyetinin tefsirinde Kuşeyri zahirî manayı verdikten sonra şöyle der: "Âyetin işari tefsirinde şöyle denir: Ma'rifet yıldızları gaybetin (17) vukuu ile söndüğü zaman. Müşahedenin yakiniyi esükûnet içinde olan kalpler, caiz olmayan şeyleri yapmaya azmettikleri için ceza olarak sarsıldıkları zaman..." (18).

Kuşeyri batıl tevilleri red eder. "İnsanların kendi ellerinin kazandığı şeyler (günahlar) yüzünden karada ve denizde fesad belirdi" (19).

Âyetini tefsir eden Kuşeyri şunları söyler: "Gerçek dışı te'viller yapmak, ciddi bir gayret göstermeksizin ruhsatlara tenezzül etmek ve Allah taâlâdan utanmadan bir takım iddialarda bulunmak, âyette geçen fesad kavramının kapsamına girmektedir" (20).

Kuşeyriye göre surelerin başında yer alan besmele o sureden bir âyettir. O, her surenin başında geçen Bismelâye ayrı ayrı manalar verir. Fatiha suresinin başındaki besmeleyi tefsir eden müfessirimiz şunları kaydeder: "Allah taâlâ besmeleyi her surenin başında zikredince ve besmelenin o sureden bir âyet olduğu hususu sabit olunca; her surenin başındaki besmeleye ayrı ayrı manalar ve ilgili işaretler serdetmeyi uygun bulduk" (21).

Ayrıca Kuşeyri, her suerin başındaki besmeleye verdiği mananın,

(13) Lataifu'l-İşarât, III, 305.

(14) Lukman, 10.

(15) Lataifu'l-İşarât, III, 129.

(16) el-Mürselât, 8 - 10.

(17) Gaybet: Üzerine gelen gayb sebebiyle duyuların meşguliyetinden ötürü kalbin, yaratıklarla ilgili halleri bilmekten kaybolması, uzaklaşmasıdır.

(18) Lataifu'l-İşarât, III, 671.

(19) er-Rum, 41.

(20) Lataif, III, 121.

(21) Lataif, I, 44.

o surenin muhtevasına uygun olmasına titizlik gösterir ki bu, orijinal bir husustur ve bunun ilk mimarı da Kuşeyridir.

Kuşeyri'nin besmeleye verdiği mana ile müteakip surenin muhtevası arasındaki irtibata birkaç örnek verelim :

Örnek: 1 - "Kehf suresinin başındaki besmeleyi müfessirimiz şöyle tefsir eder" Kalpler ancak Allahın ismini duymakla mutlu olur. Esrâr ancak Allahın varlığıyla aydınlanır. Ruhlar ancak Allahın celâlini müşahede ile coşar. "BİSMİLLAH" kalplerin huzuru ve ziyasıdır. Ruhların devası ve şifasıdır. "BİSMİLLAH" âriflerin azığıdır. Âriflerin çektikleri meşakkat ancak Besmele ile son bulur. Ârifler ancak besmele sayesinde bağımsız olurlar" (22).

Kuşeyri'nin, Kehf suresinin başındaki besmeleye verdiği mana ile Allahın himayesine sığınan ve asırlarca emniyet ve huzur içinde yaşayan ashab-ı kehf arasındaki irtibat gizli olmasa gerek.

Örnek: 2 - "el-Mâide" suresinin başındaki besmeleyi de müfessirimiz Kuşeyri şöyle yorumlar: "Allahın ismini duymak heybeti gerektirir. Heybet ise, fenâ'yı (23) tazammun eder, gaybeti (24) ihtiva eder. Rahman ve Rahimi duymak huzur ve dönüşü gerektirir. Huzur ise Bekâ'yı (25) ve yakınlığı tazammun eder. Allah, kime besmeleyi duyursa onu cemâlinin keşfinde dehşete bırakır. Kime de Rahman ve Rahim'i duyursa, onu faziletlerinin lütfu ile yaşatır" (26).

Hadisî Tefsir :

"Hakiykat iman edip te iyi iyi işler yapanlar (yok mu?) çok esirgeyici (Allah) onlar için bir sevgi verecektir" (27).

Mealindeki ayet-i kerimeyi Kuşeyri şöyle tefsir eder: "Allah taalâ, iman edip iyi işler yapanların gösterişten uzak olan amellerinin mükâfatı olarak kalplerine ilâhî sevgiyi yerleştirir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kulum nafilelerle bana devamlı surette yaklaşır. Ta ki beni sever ve ben de onu severim" (28).

Kıraat :

Kuşeyri Lataifinde nadiren kıraata temas eder. İşari tefsire dair bir işaret bulursa o zaman değişik kıraatları zikreder.

(22) Lataif, II, 375.

(23) Fenâ: kötü vasıfların ortadan kalkmasıdır (Cemhere, I, 307.).

(24) Gaybet: Kalbin, yaratıkların ahvalını bilmekten kayboluşu.

(25) Beka: Güzel vasıfların Allah ile kaim oluşudur. (Cemhere, I, 301).

(26) Lataif, I, 396.

(27) Meryem, 97.

(28) Lataif, II, 443 (Bu, kudsi bir hadistir. Buhari'de geçer)..

"O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Eğer Allah'ın (bunca) nimetini birer birer saymak isterseniz, siz (onları) icmâl suretiyle bile sayamazsınız" (29).

Âyetinin tefsirinde Kuşeyri şöyle der: "Bazı kıraat alimleri âyette geçen "KÜLLİ" kelimesini "KÜLLİN" şeklinde tenvinli olarak okumuşlardır. Buna göre "MA" nefiy edatı ve mana da şöyle olur: "Allah taâlâ, size istemediğiniz herşeyden verdi" (30).

Nüzul Sebepleri :

Kuşeyri Lataifinde yer yer nüzul sebeplerini açıklar: "Yüzünü ekşitip çevirdi, kendisine o a'ma geldi diye" (31). Âyetlerinin nüzul sebebini müfessirimiz şöyle açıklar: "A'ma bir zat olan Abdullah ibn Ümm-i Mektûm (ra) Hz. Peygamber (sav)in yanına geldi. Resullah o anda Kureyşin ileri gelenlerinden Abbas ibn Abdî'l-Muttalib ile Ümeyye ibn Halef'i İslâma davet ediyor, dini telkinde bulunuyordu. İbni Ümm-i Mektûm Hz. Peygamberin konuşmasını kesince, Resulullah bundan hoşlanmadı ve ondan yüz çevirdi, yüzünü ekşitti. Allah taâlâ bunun üzerine bu âyeti indirdi" (32).

Kelâm :

Müfessirimiz Lataifu'l-İşarâtta kelâmî açıklamalarda da bulunur. Daimi ehl-i sünnet inancını savunur ve fakat konuyu fazla uzatmaz.

Örnek : 1 - "Onu (rahmetimi, küfürden, masiyetten) sakınmakta, zekâtı vermekte, bir de âyetlerimize iman etmekte olanlara has olmak üzere tesbit edeceğim" (33). Âyetinin tefsirinde Kuşeyri şunları söyler: "Yani rahmetimi, bu özellikleri taşıyanlara gerekli kılacağım. Buna göre müminlerin sevabı Allahtandır. (Allahın mahzı fazlındandır). Hiçbir kimse için hiçbir şey Allaha vacib değildir. Çünkü Allah, zatında mutlak izzete sahip olduğu için onun üzerine hiçbir şey vacib değildir" (34). Kuşeyri burada Mutezile'nin görüşünü red ediyor şöyleki: Allahtan olan vücub ile Allah üzerine vacib olma hususları arasında fark vardır: Allahtan olan vücub Allahın fazlı ve ihsanı demektir. Allah üzerine vücub (vacib olma) ise, Allah üzerine gereklilik demek olur.

Örnek : 2 - "Biz gökleri, yeri ve aralarındaki şeyleri ancak hak (ve hikmete uygun) olarak yarattık" (35).

(29) İbrahim, 34.

(30) Lataif, II, 254. (Ayrıca bkz. Lataif, III, 421).

(31) 'Abese, 1 - 2.

(32) Lataif, III, 687.

(33) el-A'raf, 156.

(34) Lataif, I, 576.

(35) el-Hicr, 85.

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Bu âyet-i kerime, kullanın fiillerinin Allah'ın mahluku olduğuna delâlet eder. Zira bu fiiller "göklerle yer arasındaki şeyler" in kapsamına girer" (36).

Kuşeyri, Kur'an'da geçen Allah'ın sıfatlarını te'vil eder (37).

Müfessirimiz zaman zaman "Delilu'l-Hitâb" (Mefhum-u Muhalefet) kuralına dayanarak tefsirler yapar. Buna da biriki örnek verelim :

Örnek : 1 - "Hakikat o, büyüsenenleri sevmez" (38).

Âyetinin tefsirinde Kuşeyri şunları kaydeder: "Delilü'l-Hitâb" usulüne binaen, Allah taâlâ mütevazî böbürlenmeyen kimseleri sever. Hakkın, bu kişilere sevgisini müjdelemesi, fazilet bakımından onlara kâfidir (39).

Örnek : 2 - "İnsanlar içinde - hiçbir ilmi, hiçbir rehberi ve aydınlatıcı hiçbir kitâbı yokken - halâ Allah hakkında mücâdele eden kimseler vardır" (40)..

Âyetini tefsir eden müfessirimiz şöyle der: "Delilü'l-Hitâb, mücâdele eden kişinin dinini müdafaa edebilmek için delil ve hüccet bilgisine sahip olduğu zaman Allah hakkında mücadele etmesinin caiz olduğunu gerektirmektedir. Bu, usûl ilminin öğrenmesinin vacib olduğuna delâlet ettiği gibi; bunu inkâr edenleri de red etmektedir" (41).

Belâğât :

Dirayet tefsirinde müfessirin bilmek zorunda olduğu ilimlerden biri de belâğât ilmidir. Lataifu'l-İşarat tefsirini gâyet akıcı bir üslûpla kaleme alan Kuşeyri, âyetlerin tefsirinde belâğât yönüne eğilmeyi ihmal etmemiştir. Bu hususla ilgili olarak birkaç örnek sunalım :

Örnek : 1 - "Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek yoktur. Sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size yardım edebilecek kimdir?" (42).

Âyetinin tefsirinde Kuşeyri şöyle der: "Yardım etmek olayında Allah taâlâ: "Sizi yenecek yoktur" buyururken, yardımsız bırakmak hususunda

(36) Lataif, II, 279.

(37) Bkz. Lataif, I, 437 (el-Maide, 64. âyetin tefsirinde), III, 422. (el-Feth, 10. âyetin tefsirinde).

(38) en-Nahl, 23.

(39) Lataif, II, 291.

(40) Lukman, 20.

(41) Lataif, II, 531.

(42) Âlu İmran, 160.

ise, "Size hiçbir yardımcı yoktur" demeyip, TELVİH (43) ve REMİZ (44) yolu ile "Ondan sonra size yardım edebilecek kimdir?" diye buyurdu. Bu itibarla burada hitab hükümlerinin inceliklerini gözetmek suretiyle bir lâ-tife mevcuttur" (45). Yani kelâm mukteza-ı hale uygundur (46).

Örnek : 2 - "Âyetlerimizi yalan sayan kavme gidin" dedik. Neticede onları tam bir helâk ile imha ettik" (47).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der : "Yani ikisi (Hz. Musa ile Harun) âyetlerimizi yalan sayan kavme (Furavn'a ve kavmine) gittiler. Kavim âyetlerimizi inkâr etti. Bunun üzerine biz de onları tam bir helâk ile imha ettik" (48).

Görüldüğü gibi burada icaz-ı hazf san'atı vardır (49).

Örnek : 3 - "Ey iman edenler, Allah'ı çok zikredin. O'nu sabah akşam tesbih (ve tenzih) edin" (50).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der : "Tesbih te bir nevi zikir-dir. Bıkkınlık vermemesi için Allah taâlâ aynı manayı iki ayrı lafızla ifade etti" (51). Kuşeyri burada "Tefennün fi'l-İbâre" san'atının mevcut olduğunu açıklamak istiyor (52).

ŞİİR :

Kuşeyri, Lataifinin birçok yerinde işarî manaya yardımcı olur düşün-cesiyle şiirler irad eder. Ancak bu şiirler, herhangi bir kelimenin veya cümlenin açıklanması babında baş vurulan "ŞİİRLE İSTİŞHÂD" kaidesi-

-
- (43) Telvih: Ta'riz olmaksızın, vasıtaları çok olandır. Kinâyenin dört kısmın-dan biridir. (bkz.: Ahmed el-Hasîmi, Cevahiru'l-Balâğa fi'l-Ma'anî ve'l-Beyân ve'l-Bedi', Daru ihyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tarihsiz, XII. Baskı, s. 350).
- (44) Lüzumlu oluşunda gizlilik olmakla beraber, ta'riz olmaksızın, vasıtaları az olan bir kinâye çeşitidir. (Ahmed Haşîmi, a.g.e., s. 350).
- (45) Kuşeyri, Lataif, I, 292.
- (46) Mukteza-i Hâl: Kelâmın söylendiği ortam mütanasib ve mütabık olması, kelâmda belâğatı mucip olur. (Bkz.: Sa'du'd-Din et Taftazani, el-Mutav-val 'le-et-Telhis, İstanbul, Amire Mat. 1286, s. 22 - 24).
- (47) el-Furkan, 36.
- (48) Kuşeyri, Lataif, II, 636.
- (49) İcaz-ı Hazf: Geride kalan lafızların delaletinden ötürü, kelimadan bazı la-fızların hafzedilmesidir (bkz.: Ebu Bekir Ali İbn Abdillah İbn Hicce el-Ha-mevî, Hiznetü'l-Edeb, Kahire, 1304, s. 364. Teftazani, a.g.e., s. 1286.).
- (50) el-Anzâb, 41 - 42.
- (51) Kuşeyri, Lataif, III, 165.
- (52) Tefennun fi'l-İbare: Bir defa söylenmiş olan bir sözü ikinci defa söylemek gerekince, o sözü tekrarlamamak için başka türlü ifade etmek. (Ferit De-velioğlu, Osmanlı - Türkçe Ansiklopedik Luğat, Ankara, 1970, s. 1266).

ne binaen olmayıp, sadece tasavvufî manaya yardımcı diye zikrolunmaktadır. Ayrıca Kuşeyri şair ismini vermez. Sadece "Şairleri şöyle dedi", Bazıları "şöyle dedi", "Bu manada şöyle söylendi", "Şöyle şiir inşâd ettiler" gibi formüller kullanır (53). Bazen de "Benim dediğim gibi" (54) bir ifade ile kendi şiirini zikreder.

NAKİL :

Kuşeyri, tefsirinde nakilde bulunmaz. Sadece bazen Ibnu Abbas'tan nakiller yapar (55). Bazen de "Tefsirde şöyle geçer", "Bazı tefsirlerde şöyle geçer", "Ehl-i Sünnet müfessirleri şöyle der", "Müfessirlerin çoğu şu görüşü ileri sürer" gibi formüllerle nakillerde bulunur. O, en çok nakilleri "DUYDUM" formülü ile şeyhi Ebu Ali ed-Dakkak'tan yapar (56).

Kuşeyri "Ulemanin beyanına göre", "Tefsire göre" veya "Zahire göre", dediği zaman zahiri tefsiri; "Hakikat ehline göre", "İşarete şöyle denir", "Ondan işaret şudur" veya "Bu âyetteki işaret şudur" gibi formüller kullandığı zaman ise, sufi tefsirini kaseder (57).

Kuşeyri'yi Tenkit :

"Şimdi sen (habibim) sabret. Çünkü Allah'ın va'dı gerçektir. Günahının yarlığanmasını iste. Akşam, sabah Rabbini hamd ile (tenzik ve) tesbih et" (58).

Âyetini tefsir eden Kuşeyri şunları söyler : "Burada Hz. Peygamber (sav)in günah işlediğine ve yaptığı istiğfarların hepsinin ümmeti için olmadığına delil vardır. Zira Allah taalâ başka bir âyette (Muhammed, 19. âyet) Hz. Peygamber (sav)e mümin erkek ve kadınlar için istiğfarda bulunmayı buyurmuşken, bu âyette bundan söz etmemiştir. Günahı, nübüvvetten önce vukubulmuş olduğuna hamletmek mümkündür. Çünkü kulun yaptığı hatadan tevbe etmesi caizdir. Sonradan o hatayı hatırladıkça istiğfarda bulunması ise, vaciptir. Ve çünkü tevbenin aslı vacib olduğu gibi, tevbenin yenilenmesi de vaciptir" (59). Aliyyu'l-Kari bu hususta Kuşeyri'yi tenkit eder ve şunları söyler : "Resulullah (sav) nübüvvetten önce de günah işlememiştir, İslâm alimlerinden hiçbiri ona, nübüvvetten önce günah işlemeyi isnat etmemiş ve buna rıza göstermemiştir. Bu ve benzeri

(53) Bkz. Kuşeyri Lataif, I, 55 - 62 - 64 - 65 - 66 - 584 - 611; II, 14 - 26 - 55 - 62 - 66 - 79 - 127 - 175 - 220 - 559; III, 11 - 14 - 79 - 90 - 143 - 354 - 461 - 662.

(54) Bkz. Lataif, II, 95 - 126.

(55) Bkz. Lataif, I, 76.

(56) Bkz. a.g.e., II, 210.

(57) Bkz.: Lataif, I, 83, 101, 193, 273, 327, 338, 400, 401; II, 131, 288, 289; III, 136, 142, 217, 356, 629, 661, 671, 684, 713.

(58) Mu'min, 55.

(59) Lataif, III, 311.

âyetleri tevîl etmişlerdir. Kuşeyri'nin, tevbenin yenilenmesinin vacip olduğu iddiasına gelince; fukahadan ve mutasavvıflardan herhangi birinin bu görüşü benimsediğine muttali olamadık" (60).

Belirtmek gerekir ki, Kuşeyri Lataifu'l-İşarat'ın birçok yerinde fırsat düştükçe Hz. Peygamberin zellelerden masum olduğunu açıklar. Meselâ: "(Akıllarınca) onlar sana vahy ettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye seni bile hemen hemen fitneye düşüreoekler, o takdirde seni dost edineceklerdi" (61).

Âytinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Biz seni ismet çeperleriyle kuşattık. Seni himayemiz gölgesinde barındırdık. Nefsin bayağı arzularına uyma tehlikesinden seni koruduk. Onun için senden zelle'nin vuku bulması muhaldır. Eğer bir an aykırı hareket etmeye temayül etseydin; çok şiddetli belâlara uğrardın. Çünkü kadrin kâmil, şânın yücedir. Derecesi çok yüksek olanın hatası - olursa - daha çok etkili olur" (62).

Kuşeyri kesbî ilimleri kabul, taklidi red eder :

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın gökten rızık (yağmur) indirip onunla yere, ölümünden sonra, can vermesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde de akıllarını kullanacak bir kavim için âyetler (delâletler, ibretler) vardır" (63). Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Allah taalâ dini ilimlerin çalışmakla elde edileceğini, delillerle sıhhat kazanacağını beyan etmiştir. Her kim bu ilimlerle gerçeği görmezse, ayakları dosdoğru olan yoldan kayar ve Cehennemî boylar. Böyle bir kişi dünyada şaşkınlık ve taklit karanlığında bocalamakta, ahirette ise, ebedî azaptadır" (64).

Görüldüğü gibi Kuşeyri, mutasavvıfları kesbî ilimleri kabul etmemekle itham edenleri reddediyor. Ona göre dini ilimlerin hepsi kesbidir" (65).

"Şer'i keffâret, köle âzad etmektir veya yoksulları doyurmaktır veya hutta onları giydirmektir. Şayet buna güç getirilemezse, üç gün oruç tut-

Müfessirimiz "Onlar gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kendileri gibisini de yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi? (Allah) onlar için bir ecel ta'yin etti ki onda hiç şüphe yoktur. Böyle iken, zalimler ancak gâvurlukta

(60) Bkz. Aliyyu'l-Kari, Envaru'l-Kur'an ve Esrâru'l-Furkan, Konya Yusuf Ağa K. Yazma No. 5192, vrk. 474^{a-b}.

(61) el-İsrâ, 73.

(62) Lataif, II, 362.

(63) el-Câsiye, 5.

(64) Lataif, III, 389 - 390.

(65) Bkz. a.g.e., II, 498.

ayak dayamıştır" (66). Âyetinin tefsirinde de şunları söyler: "Allah taâlâ bu âyette kıyasın isbat metodunu göstermiş ve Kur'an'daki dini hükümlerin tümünü delil ve burhanla te'yid etmiştir. Bu sayede herkes taklide dayanmanın, sapıklığın ta kendisi olduğunu bilmiştir" (67).

Görülüyor ki, Kuşeyri aklî kıyasın önemine tam anlamıyla inanmaktadır. Zira kıyas ta Kitap, Sünnet ve İcma-i ümmet gibi şer'î bir kaynaktır. Kuşeyri aynı zamanda mutasavvıfları akla aldırış etmemekle itham edenleri cerh etmektedir. Çünkü mutasavvıflar özellikle bidayet merhalesinde (başlangıçta) aklî vesileler yolu ile imanın tashihi hususunda çok istekli ve titiz davranmışlardır" (68).

Kuşeyri, Sünnete son derece bağlıdır. Bununla ilgili birkaç örnek sunulur:

Örnek : 1 - "Böylece, sizi (Ey Muhammed (sav) ümmeti) vasat (orta) bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı (hakikatın) şahitleri olasınız, bu peygamber de sizin üzerinizde tam bir şahit olsun diye" (69). Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Gerçek şudur ki; hakikat ehlinin dayanağı Resulullah (sav)'in sünnetidir. Hz. Peygambere uyanın bulunmadığı herşey reddedilir ve böyle bir şeyi yapanın hiçbir değeri yoktur" (70).

Örnek : 2 - "Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılın" (71). Âyeti-ni tefsir eden Kuşeyri şöyle der: "Allah'ın ipine sımsıkı sarılmak, Hz. Peygamber (sav)'in izini takip etmek demektir. Bu da Kitap ve Sünnete gerçek anlamda bağlılıkla mümkün olur" (72).

Örnek : 3 - "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah(in) azâbı çetindir" (73). Âyetini tefsir eden müfessirimiz şöyle der: "Bu, Hz. Peygamberin yolunu izlemenin, siyretine uyanın vacip oluşu ile ilgili temel prensiplerden biridir. Bu hususlar ilgili ilim dalında detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kul kalbine gelen havatırı ve kendisine keşf olunan ahvalı bu ilgili ilme göre değerlendirmekle yükümlüdür. Hâl böyle olunca, Kitap ve Sünnetin kabul etmediği her şey sapıklıktan başka birşey değildir" (74).

İslâmın özüne sımsıkı bağlı ve onun mayası ile boyanmış olan gerçek

(66) el-İsrâ, 99.

(67) Lataif, II, 371.

(68) Dr. İbrahim Besyuni dip notu, Lataif, II, 371; ayrıca Bkz. Lataif, II, 63.

(69) el-Bakara, 143.

(70) Lataif, I, 133.

(71) Al-l İmran, 103.

(72) Lataif, I, 267.

(73) el-Haşr, 7.

(74) Lataif, III, 560.

mutasavvıflar, te'vil adı altında Allah'ın kitabını oyuncak hale getirmekten ve batınî te'villere dalmaktan çok uzak ve münezzehtirler. Gerçek mutasavvıflarda Kur'an'ın naslarına son derece bağlılıktan ve bu nasların tefsirinde gayet ince bir kavrayıştan başka bir şey görmek mümkün değildir. Mutasavvıfların büyüklerinden biri olan Kuşeyri'nin "Lataif'ul-İşarat" isimli tefsirinde naslarla ilgili ve zorunlu kurallara son derece bir bağlılık ve hassasiyyet göze çarpmaktadır" (75).

Kuşeyri şühud mertebelerini şu şekilde açıklar :

"Kul, Allah'tan başka herşeyi ihsas etmekten uzaklaştığında evvela eşyayı ancak HAKK için müşahede eder. Daha sonra eşyayı ancak HAKK ile müşahede eder. Ve bilâhare HAK'tan başka hiçbir şeyi müşahede etmez. Bu son merhaleda kul, ancak Hakkı müşahede eder" (76), masiva'yı unuttur..

Tevhidin hakikati hakkında da Kuşeyri şöyle der : "Tevhidin meltemleri estiği zaman bütün beşerî eserleri siler süpürür" (77).

Kuşeyri veliyi de şu şekilde tarif eder : "Şayet iblis veya askerlerinden biri, bir velinin kalbine yaklaşırsa; o velinin aklının yıldızları, ilminin kamerleri (ayları) ve tevhidinin güneşleri onu yakar kül eder" (78).

Kuşeyri, tefsirinde yeryer evliyanın kerametlerini isbata çalışır. Bu konuda da iki misâl verelim :

Örnek : 1 - "Davalardan yük taşıyacak (tüyünden) döşek yapılan (hayvan)ları da yaratan O'dur" (79). Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Allah taâlâ evrendeki varlıkları insanlara müsahhar kıldığı gibi; olaylara yön vermek hususunda insanların havvassına (evliya'ya) zamanları bile müsahhar kılmıştır" (80).

Örnek : 2 - "Yanında kıtaptan bir ilim olan (zât): "Ben, dedi, gözün sana dönmeden (gözünü yumup açmadan) evvel onu sana getiririm" (81). Âyetinin tefsiri esnasında Kuşeyri şöyle der: "Bu zâtın, Asaf ibn Berhiya olduğu rivayet edilir. Yaptığı da keramet idi. Eğer Peygamber nübüvvet davasında doğru olmasaydı; o peygamberi tasdik eden ve onun ümme-

(75) Dr. Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, es-Selefiyyetu Marhalatun Zeme-niyyetun, Mübarekeh İâ Mezhebun İslâmiyyun, Daru'l-fikr, Dimaşk, 1408/1988, s. 118 - 119.

(76) Lataif, II, 557.

(77) a.g.e., II, 267.

(78) a.g.e., II, 265.

(79) el-En'am, 142.

(80) Lataif, I, 507.

(81) en-Neml, 40.

tinden bir fert olan velinin elinden keramet zuhur etmezdi. Evliyanın kerametleri, peygamberlerin mu'cizelerine tâbidir" (82).

Kuşeyri açık ve gizli şirk şu şekilde tarif eder: "Açık şirk, kişinin, Allah'tan başka bir varlığı mabud edinmesidir. Gizli şirk ise; kişinin, ihtiyaçları anında kalbinde Allah'tan başka bir maksud (gâye) edinmesidir" (83).

Kuşeyri'nin müsamahakârlığı:

"Kadınlarınızdan fuhuşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört şâhit getirin" (84). Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Zinâ demek olan fuhuşun sübutunda şahitlerin çokluğu, kulların günahlarının üzerine kerem perdesini sarmak içindir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in belirttiği şekilde zinâ halinin isbatı için şart olan dört şahidin bulunması çok zordur" (85).

Kuşeyri'nin bu görüşü iki noktaya işaret eder:

Birincisi: Şer'i sınırların arkasındaki manayı iyi anlamak. İkincisi: Mutasavvıfların, hata sahiplerinin kusurlarını mümkün merteye örtmek hususundaki asil tavırları ve şefkatları (86).

Kuşeyri'ye göre Kur'an-ı Kerim'deki tekrarlar sebepsiz olmayıp, mutlaka bir faydadan ötürüdür.

"Hani Melekler: "Ey Meryem, Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti (üstün tuttu, seçti)" demişti" (87).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der: "Seçkin kılmanın tekrar zikredilmesinin faydası şudur: Birinci "seni seçti", kemalle, mertebeyle, durumun yüceliğiyle ilgilidir. İkinci "Seni seçti" ise; babası olmayan Hz. İsa ile hamile kalmakla, başka kadınlarda bulunmayan hususlarla ilgilidir" (88).

Kuşeyri, tefsirinde bazen sadece zahiri mana ile iktifa eder (89).

Neshi kabul eden müfessirimiz (90) âhkâm âyetlerini genel olarak hem zahiri ve hem de işari açıdan tefsir eder:

(82) Lataif, III, 39.

(83) Lataif, II, 212.

(84) en-Nisâ, 15.

(85) Lataif, I, 219 - 220.

(86) Lataif, I, 320 (Dr. İbrahim Besyuni dip notu).

(87) Âlu İmran, 42.

(88) Lataif, I, 242.

(89) Bkz. Lataif, III, 757 - 759; III, 777.

(90) Bkz. Lataif, II, 498.

rnek : 1 - "Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın" (91). yetini tefsir eden Kuşeyri şöyle der: "Vücudun temiz olması gerekli olduğu gibi, batının (iç'in) da temiz olması gereklidir. Vücudun temizliği temiz su ile olur. Kalplerin temizliği ise, pişmanlık, mahcubiyet ve sonra da haya ve korku suyu ile olur" (92).

rnek : 2 - "Bunun (yeminin) keffreti ailenize yedirmekte olduğu nuzun orta (derece) sından on yoksulu doyurmak, ya da onları giydirmek, yahutta bir kul zad etmektir. Fakat kim (bunları) bulamazsa üç gün oruc (tutması lazımdır) (93).

yetinde geçen keffâret zahiri ve şari olarak şu şekilde açıklar : maktır. şari tefsir mucibince keffâret şu tarzda olur: Vcd yolu ile ruhu vermektir, veya Hakkı sağlam bir şekilde aramak için kalbı vermektir ve yahutta devamlı bir gayretle nefsi vermektir. Eğer bundan aciz isen, durman gerekir ve menahiden (günahlardan) uzak durmandır" (94).

Kuşeyri yer yer Hz. Peygamber (sav)'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu yetlerden çıkarmaktadır :

"(Habibim de ki : "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve sularınızı rtsn" (95). Müfessirimiz burada şunu söyler : "Bu, Habib ile Halil arasındaki farktır. Halil (Hz. İbrahim) şöyle dedi : "Bundan sonra kim bana uyarısa işte , bendendir (benim dinimden-dir") (96). Habib (Hz. Muhammed) ise şöyle dedi : "Bana uyun ki Allah da sizi sevsin" Hz. İbrahim'e uyan kişi, onun dininden olma faziletine sahipse; Hz. Muhammed'e uyan kişi ise Allah'ın sevgilisi oluyor. Yakınlık ve ht bakımından bu husus yeterlidir" (97).

Müfessirimiz, tefsirinin bazı yerlerinde çok kısa lafızlarla âyetleri açıklar :

rnek : 1 - "Sabret. Senin sabrın Allah(in tevfiğine istind)dan başka (bir şey) ile değildir" (98).

yetini Kuşeyri şöyle açıklar : "'SABRET" tekliftir. "SENİN SABRIN ALLAH'TAN BAşKASI İLE DEĞİLDİR" ise, ta'rifdir" (99).

(91) el-Mâide, 6.

(92) Lataif, I, 405.

(93) el-Mâide, 89.

(94) Lataif, I, 445.

(95) lu İmran, 31.

(96) İbrahim, 36.

(97) Lataif, I, 235.

(98) en-Nahl, 127.

(99) Lataif, II, 330.

Örnek : 2 - "İçlerinde her nevi meyveler, hurma ve nar vardır" (100).

Âyetinin tefsirini yapan müfessirimiz şöyle der : "İsimler birbirine benzer. Fakat müsemmalar değişiktir" (101).

Kuşeyri, Kitap ve sünnete son derece bağlı olduğu gibi; bid'ata ve bid'at ehline hiçbir zaman taviz vermez.

"Bize, doğru yolu göster" (102).

Âyetini tefsir eden müfessirimiz "Sırat-ı müstakim"i şöyle açıklar ? "Sırat-ı müstakim (dos doğru yol): Üzerinde, Kitap ve Sünnetten delil bulunan ve bid'attan uzak olan yoldur. Sırat-ı müstakim, tevhid delillerinin sıhhatına şahit olduğu, tahkik şahitlerinin gösterdiği yoldur. Sırat-ı müstakim: Hz. Peygamber (sav)'in, ashabının, tabiun'nun ve bunlardan sonra gelenlerin yürüdüğü ve doğruluğuna muteber delillerin nâtik olduğu yoldur. Sırat-ı müstakim: Salikinin (o yolda yürüyenin) kendine düşen paylara aldırış etmediği ve ilâhî hukuku birinci derecede mütalâa ettiği bir yoldur. Sırat-ı müstakim: Öyle bir yoldur ki, o yolda yürüyen tevhid sahasına ulaştırır. Ve yine sırat-ı müstakim öyle bir yoldur ki, sahibini ilâhî inayete ve kereme ulaştırır" (103).

Kuşeyri teslimiyet konusunda aynen şunları söyler : "Müslümanın benliğinde, ilâhî takdire karşı gelen en ufak bir belirti bulunmamalıdır. Çünkü İslâm, istisnâsız olarak kişinin bütün varlığıyla teslimiyet içinde bulunmasını gerektirir. İlâhî tekliflerden herhangi birini hoş görmeyen kişi, Allah'ın hükmüne teslim olmuş sayılamaz." Müfessirimiz akıl, ilim ve irfan hususunda aynen şunları kaydeder : "Bidâyette bir nur vardır ki o akıl nurudur. Ortalarda bir nur vardır ki o da ilim nurudur. Ve nihayette bir nur vardır ki o da irfan nurudur. Akıl sahibi burhana, ilim sahibi beyân'a, ma'rifet sahibi ise; 'ıyan'a sahiptir" (104).

Kuşeyri ölü ve diri kişileri şöyle ta'rif eder : "Ölü: tefrika (fark) vadi-lerinde helâk olan kimsedir. Diri ise; ta'rif nuru ile hayat bulan kişidir" (105).

Huruf-ı Mukatta'a :

Kuşeyri, bazı surelerin başında yer alan Huruf-ı Mukatta'a'nın, Allah'tan başka hiçbir kimsenin gerçek anlamda anlamını, te'vilini bilmediği müteşabihler olarak telâkki etmektedir. Buna rağmen o, bunların tevili

(100) er-Rahman, 68.

(101) Lataif, III, 514.

(102) el-Fatiha, 6.

(103) Lataif, I, 50.

(104) a.g.e., I, 499 - 500.

(105) a.g.e., I, 627.

hakkındaki bazı görüşleri nakletmekte ve ez cümle şöyle demektedir: "Bir kavme göre bunlar, Allah'ın isimlerinin anahtarlarıdır: Elif Allah, Lâm Latif, Mim Mecid veya Meliü isimlerine delâlet eder. Elif'in Allah ismine, Lâm'in Cibril ismine, Mim'in de Muhammed (sav) ismine delâlet ettiği de söylenmiştir. Yani bu kitab (Kur'an), yüce Allah'tan Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed (sav) e indi demektir. Diğer bir görüşe göre her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın, Kur'an'daki sırrı da "huruf-ı mukattaadır" (106). Kuşeyri bu konuda daha birçok değişik görüş belirtir ki, konuyu fazla uzatmamak için yukarıdaki bilgilerle yetindik.

Kuşeyri, Huruf-ı Mukatta'a hakkında ileri sürülen görüşler hususunda genel olarak zaaf belirten "KIYLE" (denildi) tabirini kullanmaktadır. Ancak, huruf-ı mukatta'anın, mütesabihlerden olduğunu ve te'vilinin ancak Allah taâlâ tarafından bilindiğini ifade edenlerin görüşünü "kiyle" ile değil de kesinlik ifade eden bir tarzda beyan etmektedir. Buna göre Kuşeyri bu görüşe rıza göstermektedir. Fakat Alu İmran suresinin başındaki huruf-ı mukatta'aya verdiği manalar calib-i dikattır. Zira burada yer alan bu harflere daha değişik teviller uygulanmıştır (107).

el-A'raf suresinin başındaki mukatta'a harfler hakkında Kuşeyri şunları söyler: "Bu harfler, seleften bir kavme göre Kur'an-ı Kerim'de yer alan mütesabihlerdendir ve bunların manasını ancak Allah bilir. Diğer bir kavme göre ise; bunların bilinen manaları vardır ve bu harflerde bazı şeylere bir takım işaretler mevcuttur (108).

Kuşeyri'nin etkisi :

1 — Gazâlî : Gazali'nin şeyhi olan Ebu Ali Farmedi Kuşeyri'nin mürididir. Gazali, Kuşeyri'nin tasavvufi görüşlerinin etkisinde kalmıştır. Ayrıca Gazali'nin hocası olan Ebu'l-Ma'ali Cüveynî, geniş ölçüde Kuşeyri'den faydalanmıştır.

2 — Ruzbahan Baklî (v. 606/1209) :

Baklî'nin "'Araisu'l-Beyân fi Hakaiki'l-Kur'an" adlı tefsiri, Süleminin Hakaiki ile Kuşeyri'nin Latafinin bir terkibi niteliğindedir (109).

3 — İbnu'l-Arabî (v. 638/1240) :

Fuuhatından ve Müsemaretu'l-Ahbar'ından, Kuşeyri'nin eserlerini okuduğu anlaşılıyor.

(106) Lataif, I, 53 - 54.

(107) a.g.e., I, 218.

(108) a.g.e., I, 517.

(109) Bkz. Prof. Dr. Süleyman Ateş, İşari Tefsir Okulu, s. 138.

4 — el-Bağavî (v. 510/1116) : İmam Bağavî, "Ma'alimu't-Tenzil" isimli tefsirinde az da olsa işari tefsirler yapmış ve Kuşeyri'nin etkisinde kalmıştır.

5 — Ali ibn Ahmed ibn İbrahim el-Mehayimi (v. 835/1431) :

Bu zat, "Tabsiru'r-Rahman ve Teysiru'l-Mennân" isimli tefsirinde Kuşeyri'nin etkisinde kalmıştır. Mehayimi de tıpkı Kuşeyri gibi her surenin başındaki besmeleye ayrı ayrı manalar verir ki bu manalar aynı zamanda müteakip surenin muhtevasına işaret eder. Mehayimi'nin verdiği manalar, Kuşeyri'nin Lataifindeki manalardan değişik ise de; kanaatimizce Mehayimi metod olarak Kuşeyri'nin etkisindedir (110).

6 — Ni'metullah Nahcivani (v. 920/1514) : Nahcivani, "el-Fevatihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefatihu'l-Gabiyye" isimli tefsirinde her surenin başında geçen besmeleyi ayrı cümlelerle manalandırmaktadır ki, bu metodu herhalde Kuşeyri'den almıştır.

7 — Aliyyu'l-Kari (v. 1014/1605) : "Envaru'l-Kur'an ve Esraru'l-Furkan" adlı tefsirinde zahiri tefsirden sonra işari tefsire geçmekte ve hemen hemen her sahifede Kuşeyri'den üstad diye söz etmekte ve onun Lataifinden bolca nakiller yapmaktadır (111).

SONUÇ

Kuşeyri, büyük bir alim ve ünlü bir mutasavvıftır. O'nun değişik ilim dallarında kaleme aldığı kıymetli eserler bunun en açık delilidir.

Müfessirimizin araştırmamıza konu olan "LATAİFU'L-İŞÂRAT" isimli tefsiri, fena fillâh düşüncesinin hakim olduğu, batıl te'villerin hiç yer almadığı işari tefsirin en sağlam ve en güzel örneklerinden biri olarak tebarüz etmektedir. Bu tefsirin orijinal yönleri takdire şayandır ki bunları aşağıdaki şekliyle özet bir halde sıralamak mümkündür :

1 — Lataifu'l-İşârât, Kitap ve Sünnete son derece bağlı bir mutasavvıf'ın kaleminden çıkmış tam bir işari tefsir hüviyetindedir.

2 — Kuşeyri bu tefsirinde ilk kez her surenin başında yer alan Besmeleye değişik ve o surenin ruhuna uygun manalar vermiştir. Bu husus, sonradan gelen birçok mutasavvıf - müfessiri etkilemiştir.

3 — Lataifu'l-İşârât, gâyet akıcı bir üslûpla yazılmıştır. Kelimeler arasındaki enteresan uyum ve cümlelerin dizilişinde görülen büyüleyici âhenk, zor anlaşılır manaları bile, anlaşılır bir hale getirmiş, başka bir deyişle mücerred manalar âdeta muşahhas bir tablo halinde sunulmuştur.

(110) Bkz. el-Mehayimi, a.g.e., Beyrut, 1403/1983 (II. baskı).

(111) Bkz. Aliyyu'l-Kari, a.g.e., Konya Yusuf Ağa Ktp. Yazma Nu. 5192.

4 — Kuşeyri, bu tefsirinde Sülemi'nin etkisinde kalmış ise de; Sülemi'nin fikirlerini daha insicamlı ifadelerle sunmayı başarmış ve onları kendi düşünce potasında eritmeyi sanatkârane bir tarzda beyân etmiştir.

5 — Kuşeyri, ilim âleminde ve özellikle Tasavvuf çevrelerinde RİSALE ile ün kazanmış ise de; kanaatımızca o, Lataifu'l-İşarât isimli tefsiriyle ün kazanmalıydı. Çünkü Kuşeyri, Risalede çoğunlukla nakle dayanırken; Lataif'te doğrudan doğruya kendi görüşlerini açıklamış ve bu sebeple de bizatihi kendi görüşlerini ortaya koymuştur.

6 — Kuşeyri, Lataifu'l-İşarât'ta, ibarelerden işaretler çıkarırken, edebî bir üslûp izlemiştir. Zira onun müfred ve mürekkeb lafızların açıklamasındaki zevki dil, etimoloji, i'rab ve belâğat esaslarına dayanmaktadır. Yani Kuşeyri'nin Lataif'teki ifadeleri edebî ifadelerdir ve bu ifadeler edebî bir üsluba sahip olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle Lataifu'l-İşarât'ı edebî tefsirler içinde mütalâa etmek hatalı olmasa gerek.

7 — Kur'an-ı Kerim'de yer alan evrendeki varlıklar, nâ mütenahi işaretler ihtiva ederler. Kuşeyri, tasavvuf ilminin izahı için bunlardan çokça faydalanır. Güneş, ay, gece, gündüz, dağlar, denizler, nehirler, bulutlar, yağmurlar... Bütün bunlar, İlmü'l-Yakiyn, Hakku'l-Yakiyn, akli insan ilimleri, dini marifetler vs. arasındaki ince farkların iyice anlaşılması için bir çok manaya işaret etmekte ve ilham almaya vesile olmaktadır.

8 — Kuşeyri, Lataifu'l-İşarât'ta Kur'anî üslûp konusunda psikolojik sahneler ve vicdanî istidlâller üzerinde uzun uzadıya durmakta ve edebî zevk babındaki dehâsını ortaya koyduğu gibi; Kur'anî ic'az sırlarını da keşf etmektedir. Bu özellikler, keşf edici bir basirete sahip olan bir mütesavvıf, keskin ve ince duygulu bir şair, beşerî ruhun derinliklerine nüfuz eden bir dalgıç ve duygularını güzel ve sağlam bir şekilde dile getiren bir edebiyatçı için hiç te garipsenecek nesnelere değildir.

9 — Kuşeyri'nin edebî üslubunu gâyet veciz bir tarzda arzettik. Bu araştırmamızda daha çok Lataif'in işari yönü üzerinde durduk. Esasen onun edebî tefsirler içindeki yeri ciddi bir araştırmadan sonra daha da iyi anlaşılacaktır kanaatindeyiz.

